

TA'LIM MUASSASALARIDA PEDAGOGIK NIZOLARNI BOSHQARISHNING IJTIMOIIY -PSIXOLOGIK ASOSLARI

Xoldorov Sardor Mamat o'g'li

*Sirdaryo viloyati Sayxunobod tumani MMTB ga qarashli
40-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabi amaliyotchi psixologi*

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada ta'lim muassasalarida pedagogik nizolarni boshqarishning pedagogik-psixologik asoslari, nizolarning kelib chiqish omillari, ularning ta'lim sifati va ishtirokchilarning ruhiy holatiga ta'siri hamda nizolarni konstruktiv boshqarishning samarali usullari yoritilgan. Shuningdek, pedagog, maktab psixologi va ta'lim muassasasi rahbariyatining nizolarni oldini olish va bartaraf etishdagi o'rni ilmiy jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: pedagogik nizo, konflikt, konfliktologiya, pedagogik muloqot, psixologik muhit, konfliktni boshqarish, maktab psixologi, mediatsiya, kommunikativ kompetensiya, stress.

KIRISH

Ta'lim muassasasida sog'lom psixologik muhitni shakllantirish pedagogik faoliyat samaradorligini belgilovchi muhim omillardan biridir. Ta'lim jarayonida o'qituvchi, o'quvchi, ota-ona va ma'muriyat o'rtasida turli qarashlar, manfaatlar yoki ehtiyojlar to'qnashuvi natijasida pedagogik nizolar yuzaga kelishi mumkin. Agar bunday nizolar o'z vaqtida va ilmiy asoslangan yondashuvlar orqali boshqarilmasa, ular ta'lim sifati, jamoadagi ijtimoiy-psixologik muhit hamda ishtirokchilarning ruhiy salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois pedagogik nizolarni boshqarishning pedagogik va psixologik asoslarini chuqur o'rganish dolzarb masalalardan biridir.

Pedagogik nizo – bu ta'lim jarayonida ishtirok etuvchi shaxslar o'rtasida fikrlar, qadriyatlar, maqsadlar yoki manfaatlarning mos kelmasligi natijasida yuzaga keladigan ziddiyatli vaziyatdir. Nizolar shaxslararo muloqotdagi kamchiliklar, noto'g'ri baholash,

emotsional zo‘riqish, adolatsizlik hissi, intizom muammolari yoki axborot almashinuvidagi xatolar tufayli kelib chiqishi mumkin. Nazariy jihatdan Kurt Lewinning guruh dinamikasi nazariyasi va Thomas Gordonning samarali muloqot tamoyillari nizolarni konstruktiv hal etishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu yondashuvlar o‘zaro hurmat, faol tinglash, empatiya va hamkorlikka asoslangan muloqot orqali nizolarni kamaytirish mumkinligini ko‘rsatadi. Pedagogik nizolarni boshqarishning psixologik asoslari nizoning sabablarini chuqur tahlil qilish, ishtirokchilarning emotsional holatini baholash va ularning individual xususiyatlarini hisobga olishni talab etadi. Konfliktni boshqarishda emotsional intellekt, stressni nazorat qilish, konstruktiv muloqot va muzokara olib borish ko‘nikmalari muhim ahamiyat kasb etadi.

Maktab psixologi nizolarni erta aniqlash, ularning sabablarini diagnostika qilish, konflikt ishtirokchilariga individual va guruhiiy psixologik maslahatlar berish, psixologik treninglar hamda mediatsiya usullaridan foydalanish orqali nizolarni bartaraf etishga ko‘maklashadi. Shuningdek, pedagoglarda konfliktologik kompetensiyani rivojlantirish ham nizolar sonini kamaytirishga xizmat qiladi.

Amaliyotda pedagogik nizolarning oldini olish uchun ta’lim muassasasida ochiq muloqot muhiti, o‘zaro hurmat, adolat tamoyillari va aniq ichki qoidalar shakllantirilishi lozim. Pedagoglar tomonidan demokratik boshqaruv uslubidan foydalanish, o‘quvchilarning fikrini tinglash, ota-onalar bilan muntazam hamkorlik qilish ham nizolar profilaktikasining muhim omillaridan biridir. Zamonaviy ta’lim tizimida konfliktlarni boshqarishda mediatsiya texnologiyalari, kommunikativ treninglar va psixologik profilaktika dasturlarini qo‘llash samarali natijalar bermoqda. Bu usullar nizolarni keskinlashishidan oldin hal etish, jamoada ijobiy psixologik muhitni saqlash hamda ta’lim sifati va pedagogik hamkorlikni mustahkamlashga yordam beradi.

Nizo — bu ikki yoki undan ortiq shaxsning maqsadi, manfaati, ehtiyoji, qadriyati yoki qarashlari bir-biriga mos kelmaganda yuzaga keladigan ijtimoiy-psixologik hodisadir. Nizo insonlar o‘rtasidagi munosabatlarning tabiiy qismi bo‘lib, u har qanday jamoada, jumladan, ta’lim muassasalarida ham uchrashi mumkin. Nizolar har doim ham salbiy

oqibatlariga olib kelmaydi. Agar ular to'g'ri boshqarilsa, muammolarni hal qilish, o'zaro tushunishni mustahkamlash va shaxsiy rivojlanishga xizmat qilishi mumkin.

Pedagogik faoliyatda "nizo" va "nizoli vaziyat" tushunchalarini farqlash muhim hisoblanadi. Nizoli vaziyat – bu tomonlar o'rtasida manfaatlar, qarashlar yoki maqsadlarning mos kelmasligi natijasida qarama-qarshilik yuzaga kelgan, ammo hali ochiq to'qnashuv boshlanmagan holatdir. Ya'ni nizoli vaziyat nizoning paydo bo'lishiga zamin yaratadi. Agar ushbu vaziyat o'z vaqtida bartaraf etilmasa, u ochiq nizoga aylanadi. Nizo esa qarama-qarshilikning ochiq namoyon bo'lishi bo'lib, unda tomonlar o'z manfaatlarini himoya qilish uchun faol harakat qiladi. Demak, har bir nizo avval nizoli vaziyatdan boshlanadi. Shu sababli pedagogning asosiy vazifalaridan biri nizoli vaziyatlarni erta aniqlash va ularning nizoga aylanishining oldini olishdir.

Pedagogika va psixologiya fanlarida nizolarning bir necha turlari ajratiladi:

Ichki shaxsiy nizo insonning o'z ichidagi qarama-qarshilik bo'lib, unda shaxsning ehtiyojlari, qiziqishlari, maqsadlari yoki qadriyatlari bir-biriga zid keladi. Masalan, o'quvchi yaxshi baho olishni istaydi, biroq dars tayyorlashga yetarli vaqt ajratmaydi. Natijada ichki ruhiy zo'riqish yuzaga keladi.

Shaxslararo nizo ikki yoki undan ortiq inson o'rtasida manfaatlar yoki fikrlarning mos kelmasligi sababli kelib chiqadi. Ta'lim muassasasida bu ko'pincha o'quvchi-o'quvchi, o'quvchi-o'qituvchi yoki o'qituvchi-ota-ona munosabatlarida kuzatiladi.

Guruhlararo nizo esa turli guruhlarining manfaatlari to'qnashganda yuzaga keladi. Masalan, sinflar o'rtasidagi musobaqalar yoki jamoaviy tadbirlarda ayrim kelishmovchiliklar kuzatilishi mumkin.

Shaxsiy-guruhli nizo shaxsning xatti-harakati guruhning qoidalari yoki kutgan natijalariga mos kelmaganda sodir bo'ladi. Bunday holatda jamoa va alohida shaxs o'rtasida ziddiyat yuzaga keladi.

Pedagogik jarayon murakkab ijtimoiy tizim bo'lib, unda o'qituvchi, o'quvchi, ota-ona va boshqa ishtirokchilar o'zaro doimiy muloqotda bo'ladi. Turli xarakter, qiziqish va ehtiyojlarning mavjudligi sababli pedagogik nizolarning yuzaga kelishi tabiiy holat hisoblanadi. Muhimi, nizoni to'g'ri boshqarish va uni konstruktiv yo'l bilan hal etishdir.

Pedagogik konflikt – bu ta’lim jarayonida ishtirok etuvchi tomonlar o’rtasidagi munosabatlarning keskinlashuvi natijasida yuzaga keladigan muammoli vaziyatdir. Pedagogik konfliktlar quyidagi shakllarda uchraydi:

- o’quvchi – o’quvchi;
- o’quvchi – o’qituvchi;
- o’qituvchi – o’qituvchi;
- o’qituvchi – ota-ona;
- o’quvchi – ota-ona;
- ma’muriyat – pedagog munosabatlari.

Pedagogik nizolarning kelib chiqishiga turli omillar sabab bo’ladi. Jumladan, noto’g’ri muloqot, bir-birini tushunmaslik, adolatsiz baholash, intizom buzilishi, individual yondashuvning yetishmasligi, hissiyotlarni boshqara olmaslik, oilaviy muammolar, o’quvchining yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olmaslik shular jumlasidandir.

Nizolarni samarali hal qilish odatda bir necha bosqichlardan iborat bo’ladi. Avvalo, muammoning asl sababini aniqlash zarur. Ko’pincha ko’rinib turgan sabab asl muammoni aks ettirmaydi. Shundan so’ng vaziyat xolisona tahlil qilinadi, barcha tomonlarning fikri tinglanadi va nizoning ildiziga baho beriladi. Keyingi bosqichda muammoni hal qilishning bir nechta variantlari ishlab chiqilib, tomonlar uchun maqbul bo’lgan yechim tanlanadi. Yakunda esa qabul qilingan qarorning samaradorligi baholanadi.

Pedagog konflikt vaziyatida quyidagi psixologik qoidalarga amal qilishi lozim:

Birinchidan, o’z hissiyotlarini boshqara olishi kerak. O’qituvchining vazminligi, xotirjamligi va sabr-toqati vaziyatni keskinlashishidan saqlaydi.

Ikkinchidan, o’quvchini diqqat bilan tinglash muhimdir. Tinglash orqali bolaning haqiqiy muammosi va hissiy holatini tushunish mumkin.

Uchinchidan, o’quvchining xatti-harakatlari ortidagi motivlarni aniqlash zarur. Ba’zan intizomsizlik ortida oilaviy muammo, tengdoshlar bosimi yoki ruhiy zo’riqish yashiringan bo’ladi.

To'rtinchidan, umumiy maqsadni belgilash kerak. O'qituvchi va o'quvchi qarama-qarshi tomon emas, balki birgalikda muammoni hal qiluvchi hamkor ekanligini his qilishi lozim.

Beshinchidan, har qanday nizoning ijobiy yechimi mavjudligiga ishonch bildirish muhimdir. Ijobiy ruhdagi muloqot nizoni yumshatadi va kelishuvga erishishni osonlashtiradi.

O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi nizolarni hal etishda yosh xususiyatlarini hisobga olish alohida ahamiyatga ega. Boshlang'ich sinf o'quvchilari hissiyotga beriluvchan bo'lsa, o'smirlar mustaqillikka intiladi va tanqidni og'ir qabul qiladi. Shu sababli har bir yosh bosqichiga mos psixologik yondashuv qo'llanishi zarur.

Pedagogik nizolarning oldini olishda quyidagi profilaktik choralar muhim hisoblanadi:

- sinfda sog'lom psixologik muhit yaratish;
- o'quvchilar bilan ochiq va samimiy muloqotni yo'lga qo'yish;
- adolatli baholash mezonlaridan foydalanish;
- har bir o'quvchining individual imkoniyatlarini hisobga olish;
- ota-onalar bilan muntazam hamkorlik qilish;
- psixologik trening va maslahatlarni tashkil etish;
- empatiya, bag'rikenglik va o'zaro hurmat muhitini shakllantirish.

Shuningdek, zamonaviy pedagogdan yuqori darajadagi konfliktologik kompetensiya talab etiladi. Bu kompetensiya nizolarni oldindan ko'ra bilish, ularning sabablarini tahlil qilish, muloqot madaniyatiga amal qilish, hissiyotlarni boshqarish hamda tomonlarni murosaga keltira olish ko'nikmalarini o'z ichiga oladi. Pedagogik nizolar ta'lim jarayonining ajralmas qismi bo'lsa-da, ularni ilmiy asoslangan psixologik va pedagogik yondashuvlar yordamida samarali boshqarish mumkin. O'qituvchining kasbiy mahorati, pedagogik odobi, sabr-toqati, kommunikativ kompetensiyasi va har bir o'quvchiga individual yondashuvi nizolarning oldini olish hamda ularni ijobiy hal etishda asosiy omil hisoblanadi. Natijada ta'lim muassasasida sog'lom psixologik muhit shakllanadi, o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishi va ta'lim sifati yanada oshadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, pedagogik nizolarni boshqarish ta'lim muassasasida sog'lom psixologik muhitni yaratishning muhim shartidir. Nizolarni ilmiy asosda tahlil qilish, ularni konstruktiv boshqarish usullaridan foydalanish, pedagoglarning kommunikativ va konfliktologik kompetensiyasini rivojlantirish hamda maktab psixologi faoliyatini takomillashtirish orqali ta'lim jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshirish mumkin. Bunday yondashuv barcha ishtirokchilar o'rtasida o'zaro ishonch, hamkorlik va hurmatni mustahkamlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G'oziyev E.G'. Pedagogik psixologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
2. Karimova V.M. Psixologik xizmat asoslari. – Toshkent, 2018.
3. Nishonova Z.T. Yosh va pedagogik psixologiya. – Toshkent, 2020.
4. Shoumarov G'.B. Umumiy psixologiya. – Toshkent, 2019.
5. Kurt Lewin. Field Theory in Social Science.
6. Thomas Gordon. Teacher Effectiveness Training.
7. UNESCO. Learning to Live Together.
8. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.